

LA CULTURA TEATRAL A SANT ANDREU (1892-1897)

El Sant Andreu de la dècada de 1890

El procés de revolució industrial que es donà al llarg del segle passat transformà d'una manera molt significativa la vida andreuenca. L'afluència de població nova que venia a instal·lar-se al barri, atreta per la feina que proporcionaven les empreses, fou una aportació definitiva al canvi d'hàbits i mentalitats que dugueren un poble de base agrícola a convertir-se en un dels suburbis industrials de la gran ciutat. Fou, això sí, una evolució gradual que anà integrant i modificant les formes de vida de la població i, per tant, les seves formes culturals.

En molts aspectes la fesomia del poble havia canviat des de la imatge idíl·lica que en podia recordar Pons i Gallarza en un dels seus poemes. Junt amb Sant Martí de Provençals començava a "exercir" ja de suburbi de la gran ciutat en què es convertia Barcelona. Em sembla que dues dades poden ser suficients per a adonar-se'n:

1) L'excel·lent comunicació amb Barcelona (l'any 1892 sortien tramvies cada dotze minuts des de les cinc del matí, i fins hi havia serveis extraordinaris amb tramvies que sortien a la una de la matinada de Barcelona cap a Sant Andreu en dies festius; 2) El projecte, que finalment no es dugué a terme, de crear un gran centre d'esbarjo a la Rambla de Santa Eulàlia, que havia de dir-se «Prat Andreuenc» i que havia de constar de teatre, cafè, tir als coloms i jocs de pilota, etc. (vg. la informació publicada a *La bandera catalana*, núm. 7 [17-12-1892], p. 53). Una iniciativa com aquesta indica que es creia que hi hauria una demanda suficient com per respondre-hi, una demanda que no podia procedir només de Sant Andreu o Sant Martí, sinó que pretenia atreure amb tota probabilitat públic barceloní. Com ja he apuntat, el projecte no reeixí, però resulta significatiu que es plantegés, ja que indica la tendència que es donava a l'època a situar els àmbits del lleure popular fora de la metròpoli o en els seus suburbis més immediats (cas del Paral·lel). El procés de suburbialització ja estava endegat, doncs, des de principis dels anys noranta.

Un cop d'ull al Sant Andreu del vuit-cents ens permet fer-nos- en una idea. El primer aspecte rellevant que cal considerar és el fort increment demogràfic sofert per la població al llarg del XIX: els 4.350 habitants del cens de 1845 es convertiren en 14.606 en el del 1884 i els 17.451 de l'any de l'agregació, el 1897¹. Els efectes de la industrialització es feren sentir amb força a partir de l'establiment de la primera fàbrica a Sant Andreu, el 1839 (el «Vapor del fil» de Ferran Puig) i comportaren l'expansió del municipi que es concretà en la urbanització del passeig

de Santa Eulàlia (actual Fabra i Puig) i la de l'actual passeig de Torras i Bages². La progressiva transformació del poble no suposà, però, la pèrdua del seu caràcter agrícola, ja que la producció de vi es mantingué amb força, sobretot durant el període de 1857 a 1864. Per altra banda, igual que en altres poblacions del Pla de Barcelona, el conreu del blat i el moresc experimentà un fort creixement en el període 1885 -1890³.

Curiosament, l'agregació comportà un procés de degradació de l'economia de la vila, que es transformava de manera accelerada en un suburbi de la gran metròpoli. A les pàgines d'El Adalid Martinense del dia setze de gener del 1898, trobem un article que amb el títol de «Lo que dicen los agregados»⁴ manifesta el descontentament de les poblacions afectades.

D'una banda critiquen la puja de preus que suposava un perjudici pels obrers, ja que s'havien instal·lat en aquests pobles precisament perquè eren més barats que la capital; de l'altra, es queixen de l'encariment dels drets d'edificació. Com comenta l'articulista: «Añádase a esto [la puja de preus] el aumento de los derechos de edificación y a nadie le estrañará (sic) que no puedan ser en lo sucesivo estas poblaciones el refugio de la clase trabajadora». I afegeix: «El resultado que está dando la agregación todos lo estamos viendo: muchos industriales han cerrado ya sus establecimientos y por esta causa han quedado sin ocupación gran número de operarios y dependientes». En aquest memorial no hi falta tampoc la constatació de l'abandonament en què l'Ajuntament barceloní tenia als nous agregats pel que feia als serveis d'enllumenat, higiene, etc.

Tanmateix, la situació de tancament de fàbriques venia ja d'uns anys abans. En el poema anònim «Descripció de Sant Andreu», publicat a "El Heraldo de las Afueras" del vint-i-cinc de maig del 1895⁵, hi trobem el següent encapçalament:

*Sant Andreu; potble molt gran
rich no és, però ho seria
si no fos qu' avuy al dia
moltas fàbricas no van.*

Segueix a aquests versos una enumeració humorística de tot el que hi ha al poble: 2 convents de monges, 1 hospital, uns 15.000 habitants, 1 cos de guàrdies civils, 1 piquet de carrabiners i 6 o 7 municipals. Pel que fa a l'assistència sanitària i a les societats recreatives, ens diu:

*Apotecaris y metjes
ni ha tretce entre tots plegats;
també tenim societats
de devots y altres d'heretges.
I més endavant:*

*Cinch teatros molt bonichs;
dos per funcions religiosas,
y'ls altres per certas cosas
qu'alguns ne son enemichs.*

D'aquest inventari interessa al meu propòsit la distinció entre societats de «devots» i d'heretges». La cultura popular a l'època era molt sovint la plasmació d'uns ideals o valors. Les diferents societats tenien com a funció principal establir unes determinades formes de sociabilitat que permetessin als diversos sectors socials afirmar-se com a grup. A finals del segle passat la virulència del debat de les idees portà a alguns d'aquests centres d'esbarjo a convertir-se en veritables difusors d'actituds polítiques. El combat ideològic trobava en l'àmbit del lleure el seu principal camp de batalla, en tant que espai on refermar les pròpies conviccions enfront a les dels altres. N'hi ha prou amb recordar la campanya del teatre catòlic per a adoctrinar als seus fidels contra les males influències que eren, justament, les que miraven de generalitzar alguns centres obrers lligats al republicanisme o, en algun cas, propers a l'anarquisme⁶.

Tanmateix, en la majoria de casos era difícil destriar entre militància i voluntat d'entreteniment, ja que s'imbricaven de forma subtil. De fet, el funcionament i els objectius de les diverses associacions eren força complexos. Pere Solà ja va remarcar aquesta complexitat en referir-se a la cultura popular i el moviment associatiu:

«Parlar de cultura popular a començaments de segle comporta fer un recompte i una anàlisi del moviment associatiu amb finalitats directament o indirectament culturals i formatives. Dic això darrer perquè una cooperativa -posem per cas- podia tenir directament un objectiu econòmic de mútua ajuda, però no era estrany que també servís per a la culturalització i la presa de consciència dels seus membres»⁷.

En el cas de Sant Andreu l'abast i la profunditat de l'oferta no era prou ampli com perquè aquesta dialèctica ideològica es manifestés en tota la seva complexitat, sí que existien, però, associacions prou diferenciades i amb criteris polítics força divergents. La pregunta que cal fer-se és fins a quin punt l'activitat dels centres de lleure andreuencs traduïa una determinada militància.

La meva impressió és que en general la voluntat d'entreteniment prevalia sobre d'altres criteris, tot i que és innegable que el proselitisme hi tenia també la seva presència. En funció del que he pogut estudiar, crec que aquesta voluntat apologetica era molt clara en les agrupacions catòliques, que se sentien especialment «atacades» en un moment de clara evolució cap a unes formes cada cop més laiques. Això no vol dir que la gent propera a les opcions liberals o republicanes no actués també en una direcció semblant, però la diferència era sobretot que no sentien la necessitat de «recuperar» un espai perdut, sinó de consolidar-ne un de nou, que sovint partia d'una visió de la idea de tolerància que l'església de l'època no acabava d'entendre. No hem de caure, però, en l'error d'imaginar aquests grups com a nuclis closos i aïllats entre si. La poca gent que tenia veïtats culturals o d'organització del lleure solien coincidir més o menys en uns mateixos llocs, malgrat les divergències ideològiques. Tanmateix, ignorar el potencial de representativitat política que presentava aquesta mena d'activitats seria tan ingenu com sobrevalorar-la massa.

Els centres d'esbarjo. Els diferents grups culturals.

Les entitats que en la dècada dels noranta oferien algun tipus d'activitat relacionada amb l'espectacle o la cultura literària eren els següents:

- Casino « El Porvenir » / « Nuevo Porvenir » (en el període estudiat és citat indistintament amb qualsevol d'aquests noms). Fou el primer local del barri on se celebraren balls, teatre i conferències. Originàriament fou la sala d'en Xen, però va passar a ser la seu del casino «El Porvenir» l'any en què es fundà aquesta associació (1859). Molt aviat fou conegut com casino dels Rics per l'ascendent social d'algunes de les famílies associades. En la dècada de 1890 ja havia passat la seva època d'esplendor, però sembla que encara representava a la gent d'un cert estatus.

La Plaça Comerç a començament de segle. Al fons "el Casinet". Procedència: Fons Emili Giner

- «Casino Andresense». Conegut també com «El casinet», era el més ben situat de tots ja que tenia la seva seu social a la Plaça del Comerç, número 3. L' associació que el regentava era Centre Obrer Instructiu Andreuenc, procedent d'una societat existent al carrer Sant Antoni el 1873 que duia per nom «Els Nois». Disposava de sala de lectura, sala de descans i el que Clapés anomenava «gran pati-café d'estiu». El fet de posseir biblioteca és força rellevant i no es donava pas en tots els centres. Així, el 1892 es retreia a la societat del «Nuevo Porvenir» que no disposessin de sala de lectura des del setmanari andreuenc La bandera catalana que editava Manuel Ximeno Planas⁹. Pel que sembla els socis d'aquesta entitat en tenien prou amb la sala de ball i el café. Tornant al «Casino Andresense», fou probablement el focus cultural més interessant durant aquests primers anys noranta, ja que era freqüentat per Ignasi Iglésias i els seus amics, entre els quals es trobaven gairebé amb tota seguretat els principals col·laboradors de la publicació abans esmentada. Ximeno i el jove dramaturg hi coincidien amb escriptors amateurs com Melitó

Gabriel (que formava part també de l'Ateneu Obrer de Sant Andreu) o Àngel Salabert (que era, a més, secretari segon de jutjat). És versemblant pensar que Jaume Brossa en les seves estades a la població hi fes cap, tot i que ell ja havia fet l'espectacular entrada als cercles de joves modernistes barcelonins de "L'Avenç"¹⁰. Al costat d'aquests personatges hi trobem també alguns dels actors de «L'Avançada» (coneguda amb aquest nom des del 1892), la companyia que representava les obres de l'Iglésias, i en la qual començaren la seva carrera el que seria cunyat del dramaturg, Joaquim Vinyes i Miquel Sirvent. Per altra part, fidel a la seva primera vocació, la de pintor, Iglésias pintava algunes decoracions de les obres que es feien en aquest teatre.

- Casino «El Progrés». Nasqué d'una escissió del Casino Andresense que degué produir-se el 1890 o 1891, ja que el 1892 ja apareix com a entitat que programa sessions teatrals a les pàgines de Lo Teatro Regional.

- Casino «La Il·lustración». Conegut també per «Casino de can Tacón». Si hem de fer cas del que en diu mossèn Clapés es distingeix per una certa bel·ligerància al catalanisme.¹¹ El teatre «Tacón» era conegut també com el teatre «públic», ja que era on es presentaven les companyies professionals de Barcelona. També era un local de ball per a les classes populars els diumenges a la tarda. Així es dedueix, si més no, d'una narració satírico-costumista publicada per Àngel Salabert al primer número de La bandera catalana: «Un mort-viu. Cas històric y d'actualitat (si fos veridich)». En aquesta història el protagonista ens diu que s'ha refredat sortint d'un ball dominical a «Can Tacón»¹².

- Altres centres que tingueren també una activitat més o menys continuada en aquest període foren: l'Ateneu Obrer (fundat el 1885), l'«Ateneu Sant Lluís Gonçaga» (fundat el 1859), el «Círcol de Sant Josep» (creat el 1888) i «La Unión Republicana». Tots ells oferien balls per la festa major, dates en què, a més, la Fonda del Sol («Can Menut») ofería un servei extraordinari «tant de dia, com en horas de ball» i a preus «sumament mòdichs»¹³. Les associacions catòliques posaren un cert èmfasi en la difusió del cant coral, àmbit en què pretenien competir amb els tradicionals cors de Clavé, generalment d'orientació republicana.

També en l'àmbit catòlic sembla que havia de ser rellevant l'associació del «Círcol Catòlic de Sant Josep» a què fa referència Clapés en les seves Fulles..., i que tenien un local amb un teatre amb cabuda per unes 800 persones.¹⁴ La inauguració tingué lloc el 1889 i l'origen de l'entitat cal remetre'l a les dissensions a l'interior de l'Ateneu Sant Lluís, entre els sectors més integristes i els més possibilistes. Aquest fou l'origen també del «Centre Catòlic» que es fundà el 1883 i allargà la seva vida fins el 1901. És interessant remarcar que el motiu de desacord era en aquest cas el fet que la Junta de l'Ateneu no acceptà la proposta d'uns socis d'establir una sala de cafè i jocs de billar. En el rerafons és evident que hi havia la confrontació que afectava al catolicisme de l'època i que se centrava sobretot en qüestions que en podríem dir «estratègiques», entre els sectors més irreductibles de l'ortodòxia i els que eren conscients de la necessitat d'una certa «modernització» dels costums si no volien perdre la clientela. En aquest sentit la relativa competència que hi havia en l'àmbit del lleure al poble obligava a acostar-se a les demandes de la població en aquest terreny. Tanmateix, l'activitat d'aquestes associacions no sembla que fos

ran regular com en els casos del «Progreso» o el «Casino Andresense», si més no les cartelleres de Lo Teatro Regional no donen compte de l'activitat habitual d'aquests locals. És probable que pel que fa a l'activitat teatral aquests centres vegetessin en la inèrcia habitual de l'escena catòlica del moment. Per exemple, no em consta que es fes cap estrena d'obra ni catalana ni castellana. Així i tot, costa de creure que es limitessin als tradicionals «Pastorets» o a les «Passions», més o menys adotzenades del teatre parroquial.

Activitat teatral.

Un repàs a les cartelleres d'una publicació com Lo Teatro Regional ens pot donar una idea de la corba en la producció d'espectacles que es donaren a Sant Andreu. La informació sobre la localitat anava a càrrec de Ximeno Planas que n'era corresposnal i que hi introduí com a col·laborador a Ignasi Iglésias.

Si agafem el període comprès entre 1892-1897 podem apreciar les característiques fonamentals d'aquest tipus d'activitat als afores de Barcelona i la seva rodalia. Em sembla que, en l'essencial, les dades referides a Sant Andreu són traslladables a localitats com Sant Martí o, fins i tot, a poblacions comarcals com Terrassa o Manresa. Tot i que la proximitat a la metròpoli explicaria la major quantitat d'obres estrenades. Per exemple: mentre el 1892 s'estrenaven 5 obres de teatre català als locals andreuencs, a Manresa, Vilanova o Sitges només se n'estrenava 1, i a Girona 4. El fet que l'escena catalana fos un fenomen fonamentalment barceloní es pot confirmar si tenim en compte que durant el mateix any la ciutat comtal estrenà un total de 55 en català, que cal dir de passada que eren en inferior nombre a les produïdes en castellà. D'aquestes obres, 12 les presentaren diferents societats com les que he comentat en el cas de Sant Andreu, les altres es donaren en teatres professionals.

Hi ha, a més, una variable que cal considerar en el cas que ens ocupa, i és l'existència d'un dramaturg com l'Iglésias i l'aparició d'una companyia com «L'Avançada», que feren destacar la població respecte a d'altres del Pla de Barcelona. Cal no oblidar que l'autor de Les garses es guanyà el maliciós qualificatiu d'«Ibsen dels afores» justament per la novetat que podia aportar al teatre català de l'època. Això singularitza el cas andreuenc respecte de localitats com Gràcia o Sant Martí. Cal remarcar, però, que aquesta singularitat fou efímera. Durà mentre el nucli en què es movia Iglésias (els representants del Centre Català a Sant Andreu¹⁵ i algun amigueta proper a l'Ateneu Obrer) s'encarregaren de manera més o menys oficiosa del teatre del «Casino Andresense». Coincidien, a més, com a redactors del setmanari La bandera catalana, que ja he esmentat anteriorment, i que era l'òrgan de difusió al poble de l'associació catalanista a què m'he referit. Fins al punt que la desaparició de la publicació, que crec que es pot datar cap al gener de 1893, va coincidir amb una clara davallada de l'activitat teatral plantejada amb una mínima ambició.

Ara bé, quina mena d'activitat teatral i de lleure es donava en el Sant Andreu d'aquells anys? Deixant de banda els balls de Festa Major o de diumenge a la tarda, les distraccions de la població passaven pels programes teatrals que consistien en més d'una obra per sessió i en què predominava el gènere còmic i la sarsuela amb alguna incursió cap al melodrama més o menys

pretensions. Al costat d'aquesta mena de programes destacaven les vetllades literàries-musicals, com la que serví per a inaugurar el «Centre de Contribuents» en la festa major de 1892. Normalment consistien en concerts corals i lectura de poemes de joves autors locals.

Així, per exemple, el novembre del 1892 la societat coral «Paz y Esperanza» dirigida per un tal sr. Cassadó féu un concert en la seva seu social en què Melitó Gabriel llegí un poema dedicat a la celebració del quart Centenari del descobriment d'Amèrica que duia per títol «Las Festas del Centenari» i que segons el cronista de La bandera catalana (núm. 1, 5-11-1892), fou molt apaludida. Tenint en compte la procedència ideològica probablement progressista de l'autor és gairebé segur que el to devia ser crític respecte de la parafernàlia patriòtica que envoltava la celebració¹⁶. En la mateixa vetllada, Pere Galí (no sabem si era del cor o actor aficionat) va llegir una paròdia del Tenorio que sembla que tingué també força èxit.

En la mateixa festa major del 1892 es programà teatre en els següents locals: «Casino Andresense», «Casino Progreso», «Ateneu Obrer», «Ateneu Sant Lluís Gonçaga», «Círcol de Sant Josep» i «La Unión Republicana». Els balls es concentraren a «La Ilustración» «El Nuevo Porvenir», «La Rosa» i altre cop l'«Andresense» i «El Progreso», que eren, amb molt, els centres més actius.

Aquest fou un període especialment prolífic, ja que el 18 de desembre del mateix any la companyia de «El Progreso» presentà *Mar i cel de Guimerà*. La versió castellana de la qual s'havia estrenat a Madrid un any abans i això la tornà a posar de moda. Segons la crònica de La bandera catalana (núm. 8, 24-12-1892) el teatre era ple a vessar i es presentà una decoració pintada expressament que fou molt aplaudida. Tot i que no s'indica és probable que Iglésias participés en la pintura dels decorats, ja que ho feia habitualment en obres presentades a la població. La companyia recollia alguns dels actors que trobem també a «L'Avançada»: Viñas, Cusó, Adela Antigas, Novell, Quintana, Ventura, Anglí, Alonso i Puig. El director era Artur Forcat. Viñas féu el paper de Saïd amb gran èxit. El cronista del setmanari aprofitava l'avinentsa per reclamar als aficionats locals que programessin més teatre en català. De fet, el més habitual era reservar els textos catalans per al fi de festa, i per tant, rares vegades en presentaven algun que no fos humorístic i en un acte. El públic tendia a preferir la sarsuela en castellà, com la que trobem en un programa «escollit» a «El Progreso» per al dia de nadal del 1892, en què es presentaven quatre peces breus: *Al agua patos*, *El alcalde interino*, *La leyenda del monje* i *Las campanadas*.

Tanmateix, aquell any 1892 havia estat remarcable pel que fa a l'oferta d'espectacles i, sobretot, per l'estrena d'algunes obres d'Iglésias, com el monòleg *L'ocellaire*, estrenada per Joan Perelló el gener, o *La missa de dotze* (amb què obtingueren força èxit els actors Muns, Quintana i Viñas) el febrer. La companyia d'Emili Graells i Adela Antigas, titular del Teatre Tacón, li havia estrenat ja *El remordiment* l'hivern del 1891. Andreu Sirvent la tornà a presentar en la festa major del 1892 al «Casino Andresense»¹⁷. El dia 7 de maig l'«Andresense» reposava al mateix autor *L'àngel de fang*, a la qual s'hi havien introduït esmenes des de l'estrena que es dugué a terme al barceloní Teatre Calvo-Vico¹⁸. En la mateixa sessió es féu el breu diàleg *Sortint de l'ou* també d'Iglésias. El 14 d'agost, altre cop al «Casino», es tornà a representar el mateix diàleg al costat de tres sarsueles, del drama de Melitó Gabriel *Un crim social*, i d'un «drama tràgic» en tres actes i en prosa del creador del diàleg esmentat: *L'esperit del mal*. Es tractava del

benefici de l'actor Andreu Sirvent. Pel que fa al darrer drama esmentat, no consta en la producció d'Iglésias, si més no amb aquest títol. O bé s'ha perdut, o no el va acabar o li canvià el títol¹⁹.

També durant el 1892, Àngel Salabert estrenà dues peces breus, ambdues al «Casino»: Tot per ella, el febrer, i Niu d'embolics, el març. I si com he apuntat, a Sant Andreu s'estrenaren 5 obres catalanes al llarg de l'any, se'n presentaren d'altres de repertori d'autors coneguts, com Frederic Soler, a qui «El Progreso» li posà en escena El ferrer de tall, el febrer i El pubill a l'abril, mentre que el «Casino» presentava Les píndoles d'Holloway el mateix mes i El lliri d'aigua el juliol. Anton Ferrer i Codina veié reposada El punyal d'or i Otger també a «El Progreso», però la major part d'obres catalanes presentades eren sarsueles en un acte, l'autor o autors de les quals sovint ni figurava en les cartelleres. És el cas, per exemple, de Dorm!, de la que no se n'indica l'autoria, però se'n remarca, en canvi, que va agradar al públic més que les castellanes, potser perquè «el llenguatge és més fàcil de pronunciar als aficionats»²⁰. L'argument no em sembla, però, massa convincent, tenint en compte que la producció en castellà era més nombrosa que la catalana en els locals de la població.

L'any 1893 fou també fructífer en estrenes i en presentació d'obres en català. No només se n'estrena una més que l'any anterior (6, el doble que a Badalona, dues més que ciutats com Manresa i 5 més que Girona o Terrassa), sinó que el nombre de peces posades en escena en aquesta llengua, augmentà de manera significativa. El repertori era l'habitual en les societats de lleure: obres que de vegades tenien vint anys d'existència, com Caçar al vol de Narcís Campmany, que s'havia estrenat al Teatre Romea de Barcelona el 2 de gener de 1872 i era encara present en les cartelleres dels teatres d'aficionats, o textos com Una senyora sola de Joan Molas Casas (estrenada al Romea el 24-10-1882). No hi faltaven tampoc peces de Frederic Soler com La sabateta al balcó, que el vell dramaturg posà en escena al Romea el 31 de desembre del 1868. Doncs bé, totes elles formaven part d'una sessió oferta al local de la «Unión Republicana» el gener del 1893, en un programa que, cosa insòlita, no presentava cap títol en castellà. Aquell mateix mes s'havia d'inaugurar a Sant Andreu un Teatre Fontova del qual no en tinc més notícia que la crònica apareguda a Lo Teatro Regional, núm. 50, any II, (21-1-1893) en què s'anunciava el programa que constava de quatre peces catalanes.

L'excepció, doncs, a aquest panorama resclosit eren les obres que estrenava l'Iglésias que en aquests anys adoptà, a més, una actitud militant a favor d'un nou teatre des de les pàgines de Lo Teatro Regional, en una sèrie d'articles en què sembla evident la influència dels seus nous amics modernistes barcelonins com Alexandre Plana²¹.

El dramaturg andreuenc començava a eixamplar el seu radi d'acció afermant-se com a nou valor amb les seves noves estrenes barcelonines, com la de La cançó nova al Teatre Granvia el 25 de gener del 1894. Tanmateix, la seva relació amb el poble no s'acabava de trencar, ja que el mateix mes el «Centre de Contribuents» presentava L'escorçó per la companyia professional de l'actor Tutau, que hi estrenaria també L'argolla al Granvia, el 7 d'abril d'aquell any. Per les mateixes dates un autor com Emili Vilanova pujava per primera vegada als escenaris andreuencs amb L'asc de l'hortolà al «Casino Andresense». Malgrat el manteniment de producció catalana, al llarg del 1894 no es produeix cap estrena. Pel que fa al 1895 hi trobem ressenyades alguna sarsuela catalana a càrrec de la companyia de l'actor Puig, que presentà obres com La guardiola o la paròdia Los gelos de la coloma (de la qual se'ns remarca que els seus números musicals foren

molt aplaudits)²² i s'estrenaren 2 obres no líriques d'Iglésias: *Gelosia*, drama en 1 acte, al «Centre de Contribuents» el 24-3-1895 i *La nit*, que duia per subtítol «quadro dramàtic, fantàstic, impressionista» en 1 acte i que es féu com a complement de l'anterior. Curiosament cap d'aquests dos textos no consta en la relació de les obres de l'autor. Novament cal pensar que o es perderen o que les va recuperar amb títols diferents.

El 1896 l'activitat més interessant tenia lloc al «Centre de Contribuents», en un procés que ja hem observat que s'iniciava l'any anterior. És en aquest local que Laura Gassó es convertí en l'actriu andreuca més valorada pel públic de la població, sobretot en obres com *Un llaminer dintre un sach* de Ramon Mora (un text que s'estrenà al Romea el 29-12-1869!). Fou també al «Centre...» que a finals de març es posà en escena la Maria Rosa de Guimerà, a càrrec d'actors com Solà, Feliubadaló i Santasusana, acompanyats de les actrius Muntal i Sanllehí. El 26 d'abril tornaren a presentar quatre obres catalanes: *A ca la modista*, *Un beneit del cabàs*, *Un músic del regiment*, i *Un bateig a cops de puny* (que ja havien posat en escena el 22 de març). Un nou èxit de Laura Gassó.

Per les mateixes dates (el 2 d'abril, dijous sant) el «Progreso» posava, en motiu de la setmana santa, *La Passió* i *La triomfant Resurrecció*, dirigides per l'actor Rojas. El diumenge dia 5 presentaven, segons sembla amb poc encert, *La Rondalla de l'infern*, de Frederic Soler. En aquest cas, els intèrprets no se sabien prou bé els papers²³. Els fets més remarcables, però, de l'activitat d'aquest any és l'absència d'obres d'Iglésias i, no cal dir-ho, d'autors com Àngel Salabert o Melitó Gabriel que s'havien mostrat moderadament actius el 1892-93. En tot el 1896 no s'estrenà cap obra catalana nova i les castellaneres eren les característiques del repertori de les associacions: molta sarsuela i, de tant en tant, algun melodrama truculent. La producció en castellà dels autors locals també decaigué clarament després del 1893. Obres com *Un crimen social* de Gabriel o *Sor Àngela* d'un tal Vicenç Ferrer (obra estrenada al «Círculo de la Unión Republicana», el juny del 1892) no tingueren continuïtat, si més no, no me'n consta.

Del 1897 només em sembla ressenyable l'estrena de *Fructidor* d'Iglésias al «Casino Andresense», el 20 de novembre, a càrrec de «L'Avançada». Aquesta companyia, fundada pel dramaturg el 1888 amb el nom de «L'Artística» i que canvià de nom el 1892, fou la responsable del millor teatre que veieren els andreuencs d'aquells anys i dugué les obres de l'escriptor a Barcelona, Vilanova i la Geltrú i a altres localitats de comarques, fins que Iglésias pogué entrar definitivament a estrenar al Romea el 1898.

Una valoració general de l'activitat teatral a Sant Andreu ens permet fer les següents constatacions:

- a) En molts aspectes el funcionament de la cartellera respon fidelment al que es donava en les diferents societats barcelonines. En aquest sentit, el poble, com els altres del Pla, començava ja a exercir de suburbi de la capital. El major nombre d'estrenes es deu fonamentalment al fet que hi aparegués un dramaturg com l'Iglésias, que influït per les seves relacions amb els joves modernistes barcelonins, imprimí unes certes inquietuds a algun nucli de lletraferits locals.
- b) A partir del 1892 es donà un fenomen remarcable que no afectava només a Sant Andreu: l'increment d'obres catalanes en la programació. El fet em sembla relacionable amb la major projecció assolida pel catalanisme polític en aquells anys. No és per casualitat que les primeres

publicacions sobre teatre català (Lo Teatro Català, Lo Teatro Regional) depenguin d'associacions catalanistes. Aquests grups solien enquadrar també al que podríem dir-ne treballadors de coll blanc (oficinistes, funcionaris de jutjat, mestres, etc.) que trobaven un espai en la conjunció entre catalanisme i «progressisme» que la gent afí al Centre Català pretenien.

c) Com ja he apuntat, la major activitat coincideix amb els anys en què Iglésias es dona a conèixer al capdavant de «L'Avançada» (1892-93) i es concentra d'una manera gairebé exclusiva al «Casino Andresense». És també el període més interessant, per la relativa originalitat de les propostes.

d) Tret de les obres del famós dramaturg local, la programació respon a les inèrcies heretades d'anys anteriors, en el sentit d'associar sobretot el teatre català amb la xerinola fàcil, o, a tot estirar, als drames retòrics d'un Frederic Soler o als plagis poc dissimulats del teatre francès que presentava Ferrer i Codina.

e) L'oferta era suficient com per a mantenir a un grup d'actors aficionats, relativament nodrit, que sovint no era fix en un local, sinó que intervenia en obres en altres entitats.

En el període immediatament anterior a l'agregació, doncs, Sant Andreu ja era en bona part un suburbi barceloní i les formes culturals generades a la població responien ja a les necessitats de la nova societat industrial. De fet, junt amb Sant Martí, s'havia convertit en l'exemple local de perifèria industrial d'una gran metròpoli, i així era vist pels artistes i intel·lectuals barcelonins. Pensem com els pintors de l'anomenada «Colla de safrà»²⁴ (Isidre Nonell, Ricard Canals, Juli Vallmitjana, etc.) anaren a practicar els quadres «plein air» als descampats martinencs, com si fos el seu Montmartre. Per altra banda, pels seus amics barcelonins, Iglésias fou, des del primer moment, el representant d'un món obrer que ells situaven emblamàticament a Sant Andreu. En l'imaginari de molts intel·lectuals burgesos «avançats», la geografia.

Notes

¹ Vg. Joan CLAPÉS: *Fulles (sic) històriques de Sant Andreu de Palomar*, volum II, Barcelona 1931 (reimprès el 1984); p.p. 114-121. Tanmateix, el creixement demogràfic de Sant Andreu fou menor que el sofert per altres poblacions del Pla com Gràcia o Sant Martí de Provençals. Vg. Mercè TATJER: «L'evolució de la població de Barcelona entre el 1860 i el 1897» dins J. SOBREQÜÉS ed.: *Història de Barcelona*, volum 6; Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1995; p.p. 119-150.

² Sobre el Sant Andreu de la revolució industrial resulta força interessant l'aproximació que en fan Joan J. BUSQUETA i Núria POSTICO a «Propostes per a l'estudi de la industrialització a Sant Andreu de Palomar: el segle XIX, un segle de canvis», dins *Finestrelles*, núm. 2, 1990; p.p. 83-111. Pel que fa al procés d'expansió urbana de la població vg. Nèlida CELMA, Martí CHECA et alu: «La urbanització Nadal i la consolidació del passeig de Santa Eulàlia (1870-1930)», *Finestrelles*, núm. 7, 1995; p.p. 173-190.

³ Vg. Jordi MALUQUER: «Activitats econòmiques», dins J. SOBREQÜÉS ed.: *Op. cit.*; p.p. 189-216. La pervivència d'unes formes de vida (i de mentalitat) pairal al Sant Andreu de la dècada dels anys 90 del segle passat es pot resseguir a Josep BERDURA i Martí CHECA: «El llibre d'anotacions de Mariano Berdura Gaig, un pagès de Sant Andreu a les darrerries del segle XIX (1895-1897)», *Finestrelles*, núm. 7, 1995; p.p. 37-49.

⁴ Vg. *El Adalid Martinense*, núm. 11, a. II, 16-1-1898; p.2.

⁵ «El Heraldo de las Afueras», núm. 91, a. III, 25-5-1895; p. 2. Mantinc l'ortografia de l'original, només en regularitzo l'accentuació.

⁶ Vg. Xavier FÀBREGAS: *Teatre català d'agitació política*, Ed. 62, Barcelona, 1969; p.p. 181-215. També Lily LITVAK: «Teatro anarquista catalán (1880-1910)», dins España 1900: Modernismo, anarquismo y fin de siglo, Anthros,

Barcelona, 1990; p.p. 315 - 335. Antonio CASTEJÓN: *El teatro como instrumento político en España (1895-1914)*, Ed. Endymion, Madrid, 1994.

⁷ Pere SOLÀ: «Els ateneus populars», *L'Avenc*, núm. 9, octubre de 1978; p. p. 31-35. La citació correspon a la p.32.

⁸ Cf. Joan CLAPÉS *Loc. cit.*, volum III, p.p. 31-33. La informació sobre els diferents centres l'extrec sempre del text de Clapés, que en aquest cas disposava d'informació de primera mà, com era el cas d'un vell andreuenc del vuit-cents: el senyor Vilaseca i Trullàs.

⁹ Vg. *La bandera catalana*, núm. 1 (5-11-1892); p. 4.

¹⁰ Brossa era llavors (1892) un empleat de banca de 25 anys amb vel·leïtats intel·lectuals que l'editor de *L'Avenc*, Jaume Massó i Torrents, conegué a l'Ateneu Barcelonès de la mà d'Alexandre Cortada, que ja col·laborava a la publicació. Brossa havia seduït amb la seva vèrbola no només a Massó, sinó també a Maragall, que el cregué un gran escriptor. El seu extremisme verbal fou un veritable revulsiu en la cultura catalanista local des de la seva primera col·laboració a la revista amb l'article «Viure del passat», en què es carregava amb força lucidesa la commemoració del «Cuarto Centenario del descubrimiento de América», que els nostres rebesavis patiren com hem patit nosaltres. Pel que fa a l'aspecte que aquí m'interessa cal recordar que Brossa i Iglésias es coneixien de petits (havien coincidit en l'escola del pare del primer, Marià Brossa). Sobre el Brossa d'aquests anys vg. J.-L. MARFANY: «Jaume Massó i Torrents i Jaume Brossa: *L'Avenc* el 1893», dins *L'Avenc*, núm. 125, abril de 1989; p.p.12-15.

¹¹ *Loc cit.*, volum II, p. 65.

¹² *La bandera catalana*, núm. 1 (5-11-1892); p.p.3-4.

¹³ *Ibidem*, núm. 3 (19-11-1892).

¹⁴ *Loc. cit.*, vol. III, p.p. 5-17.

¹⁵ La constitució de la secció del Centre Català a Sant Andreu tingué lloc l'agost del 1892 i la inauguració oficial es donà el 20 de novembre del mateix any. Hi trobem a Manuel Ximeno Planas com a president, Àngel Salabert de vice-president; Joan Ponsà com a tresorer; Enric guardiola, comptador; Pere Viladomat, Ricard Jordi i Josep Aymerich, vocals; Isidor Martínez i Josep Baliarda, secretaris. En l'acte inaugural I. Iglésias hi assistí com a representant de Lo Teatro Regional. Sembla que l'entitat arribà a tenir un seixentena de socis. Cf. Jordi LLORENS: *La Unió Catalanista i els orígens del catalanisme polític*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, B. 1992; p.p. 465-466.

¹⁶ Tot i que aventurar-se a determinar la filiació política és arriscat en autors dels quals en desconeixem tantes coses, crec que algunes dades ens permetran situar-lo si més no en un cert republicanisme laic. Per exemple, al mateix número de la publicació a què he fet referència, Gabriel publicava un poema («Contrast») en què contraposa la figura del rosegaltars a la del que fa el bé però no va a missa. Per altra part, l'orientació de catalanisme progressista del setmanari queda reflectida en un sonet de Conrat Roure publicat amb el títol de «La veu de Catalunya» en aquest primer número, i on trobem versos com els següents: «*May del avens vull rebre amarga queixa / / Cerco mes llibertats per esser lliure, / no esclava d'altres ni de mi mateixa*».

¹⁷ Vg. l'entrevista de Josep Artís a Emili Graells a J. ARTÍS: «El primer drama i el primer intèrpret de l'Iglésias «a *D'Act, d'allà*, núm. 131, volum XVII (novembre 1928), p.379. Sobre la reposició de Sirvent: Lo Teatro Regional, núm. 44, any I (10-12-1892), p. 6.

¹⁸ L'obra s'estrenà el 27-12-1891 al Calvo-Vico per la companyia Aroles-Tressols i el 24 del mateix mes havia estat presentada a Sant Andreu per la societat «La Il·lustració». La nova reposició seria un símptoma de l'èxit de l'obra. Vg. R. BACARDIT: «Correspondència d'Ignasi Iglésias i Ramon Franquesa: 1899-1909 (I)», dins *Finestrelles*, núm. 6, 1994; p. 33, nota 1. Sobre la reposició amb esmenes, vg. *Lo Teatro Regional*, núm. 15, any I, 14-5-1892; p. 7.

¹⁹ La crònica de *Lo Teatro Regional* que n'apunta l'estrena és del dia 6 d'agost, i en la ressenya posterior (del dia 20 d'agost) no ens aclareix si s'hi arribà a estrenar, tot i que si l'havien anunciat i no s'hagués donat és probable que ho esmentessin. Se'ns informa, això sí, que Sirvent en traïé 715 pessetes que li permeteren la redempció del servei militar, que era l'objectiu fixat. Vg. LTR, núm. 29, 20-8-1892; p. 6.

²⁰ Vg. la crònica de LTR, núm. cit.

²¹ Iglésias publica un total de tres articles sota el títol «L'evolució teatral», el primer al núm. 45 (any I), 17-12-1892, el segon al núm. 49 (any II) 14-1-1893 i el tercer al núm. 52 (any II), 4-2-1893. En els dos últims, subtitulats «*Lo teatre estranger i lo català*» fa referències a autors com Ibsen i considera que s'està superant el realisme de Zola: «(...)»

lo teatre realista pur se va transformant lentament y entrant de ple dintre del simbolisme filosòfic sense abandonar l'esfera de lo real y renegant cada dia més del convencionalisme», (article segon, p. 2). En l'últim constata que la literatura catalana no respon ni de molt « á las corrents progressivas que's notan al extranger ».

²² Vg. *LTR*, núm. 160, any IV, 2-3-1895.

²³ Vg. *LTR*, núm. 218, any V, 11-4-1896.

²⁴ Rebieu aquest nom per l'afició a les tonalitats groguenques. Vg. Francesc FONTBONA: *La crisi del modernisme artístic*, Curial, B. 1975; p.p. 54-55. El període en què aquests pintors freqüentaren Sant Martí fou aproximadament el mateix que jo he tractat en el meu treball: 1893-1896.